

ПРОШИРЕНО ИЗДАЊЕ МОНОГРАФИЈЕ ПРОФ. МИТРЕ РЕЉИЋ О СРПСКИМ ГРОБЉИМА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ*

(Митра Рељић, *Српска гробља на Косову и Метохији: уништиена сјоменичка и језичка баштина*, Нови Сад: Матица српска; Приштина: Архив Косова и Метохије; Грачаница: Дом културе „Грачаница”, 2025, 598 стр.)

Друго издање монографије *Српска гробља на Косову и Метохији: уништиена сјоменичка и језичка баштина*, ауторке проф. др Митре Рељић у издању Матице српске, Архива Косова и Метохије и Дома културе „Грачаница”, уз две допуњене целине проширено је трећим одељком о старим гробљима, након којег следи генерални зајчључак, пропраћен именским и географским регистром. Дуогодишњи, минуциозан теренски рад прикупљања грађе о сепулкралном наслеђу, резултовао је студијом од свеопштег значаја за даља истраживања на Косову и Метохији у пољу друштвено-хуманистичких наука. Дело, драгоцено за лингвисте и филологе, јасноћом стила привлачи читалачку пажњу и изван ускостручних поља, надовезујући се на досадашњи рад Рељићеве о језичко-идентитетским питањима на Косову и Метохији.

Неке од описаних и визуелно документованих призора разарања косовско-метохијске баштине, ауторка је првобитно предочила у објављеним литерарним записима аутобиографског карактера, *С душом на јојдовс: сведочења: Косово и Метохија 1999–2004* (2005), о страдању Срба на Косову и Метохији у време НАТО бомбардовања СРЈ и у непосредном послератном периоду. Међу поменутих сведочанствима, насталим у јеку уништавања неалбанске културне баштине, која су првобитно објављивана у форми појединачних текстова, издаваја се запис „Псалм безгробника”, чији редови, преиспитујући мотиве политике интервенционизма, бележе сусрет песникиње Даринке Јеврић са призором разореног гробља у Приштини непосредно по његовом бомбардовању (Рељић 2005: 9–10). Ауторки својствен сензибилитет за разумевање проблематике косовскометохијског наслеђа доследно је испољен и у научној монографији о гробљима. Тема неалбанских гробља на Косову и Метохији након 1999. године, претходно објављивању студије, тек је спорадично обрађивана, и то изван научног дискурса, те се и сама ауторка, уз академску

* Приказ је написан у оквиру научноистраживачког рада НИО по Уговору склопљеним са Министарством науке, технолошког развоја и иновација РС број: 451-03-33/2026-03 од 29. 1. 2026. године.

обазривост, осврће на бројне доприносе ове врсте. Даљи преглед извора наведеног типа могао би обухватити и књигу *Душе с мирисом босиљка: (ејиџафи са српских гробаља на Косову и Метохији)*, аутора Станислава Којића, која из тематских разлога није уврштена у цитирану грађу.

У критичком тону написана монографија, као што је у наслову и садржано, указује на сразмере етнички мотивисаног гроболомства и вандализма над српским, православним наслеђем, уз пропратни визуелни приказ потресних и морбидних призора, међу којима се издваја црвеним спрејем исписана УЧК ознака на ораховачком надгробнику детета (Станковић Александар 'Ацко' 1975–1986 – Рељић 2025: 285). Указује се и на изостанак механизма заштите издвојеног наслеђа и на институционални немар сваке врсте, при чему се посебно истиче скорашњи пример противправног прокопавања старог гробаља у Косовској Митровици изнад Цркве Светог Димитрија (Рељић 2025: 478–481).

Лично прегнуће ауторке, сарадничка подршка, осврт на улогу и резултате бројних појединаца и организација у пољу сродног културног ангажмана, који се може даље разрадити, релевантна литература из области језика, историје уметности, етнологије и сл., на којој је заснована анализа грађе, резултовали су најзначајнијим доприносом заштити гробаља на Косову и Метохији у читавом постконфликтном периоду, упркос изложености ауторке бројним, успутно поменути, безбедносним ризицима. У инспиративност свог опсежног рада ауторка је и сама имала прилике да се увери, увидевши реализацију локалне иницијативе пописа података са гробаља у вучитрнским селима Врница и Мијалић (Рељић 2025: 101), подстакнуту првим издањем монографије.

У првој целини дела, која је са језичког аспекта најзначајнија, извршена је дескрипција, класификација и анализа граматичке садржине материјала, антропологијске грађе и прикупљених надгробних података о занимањима и статусним обележјима покојника. У том погледу посебно су интересантне компарације са већ постојећом грађом о личним именима, њиховим основним категоријама и учесталости код српског народа, уз закључке који потврђују већу фреквентност употребе народних имена у односу на календарска, али са знатно мањом бројчаном разликом у односу на консултоване изворе, што ауторка објашњава „старошћу надгробника који 'памте' османску владавину, време у којем се, како је већ поменуто, бележи већа учесталост календарских имена” (Рељић 2025: 72). Екстраховањем етичких начела и локалног вредновања традиционалне улоге породице, садржаних у прикупљеној грађи, ауторка посебно наглашава значај присутности надгробних споменика новорођенчади, будући „да се у косовскометохијским селима, варошима и градовима и детиња хумка обележавала спомеником”: „То важи како за мушку тако и за женску децу, десетогодишњу, трогодишњу, као и ону с непуном годином живота или тек рођену” (Рељић 2025: 45, 493).

Области на којима је ауторка првобитно вршила истраживања разложно су класификоване у другој целини, пропраћеној историјским подацима и описима појединачних околности затечених на терену, уз спомињање појединаца и колектива који су у постконфликтном контексту допринели очувању наслеђа на Косову и Метохији, реализацији повратка и обнови институција СЦП. Приказан је материјал

прикупљен у склопу истраживања на општинском подручју Вучитрна (Виљанце/Виланце, Врница, Вучитрн), Глоговца (Доњи Забел), Гњилана (Гњилане, Горњи Ливоч, Жегра), Дечана, Ђаковице, Истока (Ђураковац, Исток: Старо источно гробље; Ново источно гробље, Љубовица, Србобран, Суви Лукавац), Косова Поља, Косовске Митровице ('Католичка парцела на градском гробљу у Косовској Митровици', 'Старо гробље у порти Храма Светог Саве'), Обилића (Милошево), Ораховца, Пећи (Бело Поље, Брестовик, Витомирица, Враговац, Љевоша, Пећ, Сига), Призрена, Приштине ('Градско православно гробље у Приштини', 'Парцела посмртно унижених страдалника на градском православном гробљу', 'Старо гробље уз Цркву Светог Николе'), Урошевца (Горње Неродимље, Српски Бабуш), као и на монашким гробљима која су разорена у Мартовском погрому (Зочиште, Девич).

Од изразитог значаја је то што грађа дубински осликава учестале миграционе токове на Косову и Метохији, како на основу језичких појава као што су, на пример, ијекавица и „јотоване проистекло из везе дентала *g* или *ih* са је (рефлексом кратког јата)”, присутно у примерима имена Неђељко и Шћепан, забележеним на гробљу у Пећи (Рељић 2025: 48–49), које је карактеристично за досељенике из Црне Горе и других крајева, тако и на основу форме надгробних обележја у селу Витомирица (Рељић 2025: 306).

Приказани подаци о грађи са локација у Приштини и Призрену услед њене обимности, указују на неопходност даљих истраживања и компарације стања на градским гробљима, уз ширу контекстуализацију периода у којима је долазило до испољавања вандализма. Несигурност по питању будуће реализације таквих активности, додатно уноси и тренутно стање на приштинском гробљу, разараном у више наврата, за време НАТО бомбардовања и у периоду који је уследио, будући да су рубни делови парцеле у даљем ризику од урушавања услед изградње надвожњака.

На основу садржаја монографије, евидентно је да православно гробље у Приштини, услед специфичне историје, мултиетничке и мултиконфесионалне структуре просторне целине, оличене у издвојеној католичкој и јеврејској парцели, као и у изгледу, орнаментици и подацима са споменика, захтева даља, систематична истраживања и значајнији степен заштите у односу на постојећи. Ауторка истиче и податак да су на једној од парцела поменутог гробља, касније ископаном због идентификације посмртних остатака жртава, својевремено сахрањиване особе преминуле у периоду НАТО бомбардовања СРЈ и по његовом окончању. Наводи се да су на датој парцели сахрањиване жртве српског и ромског порекла, страдале услед отмица и етничког насиља, али и лица која су животе окончала у Дому за старе у Приштини. Документарна грађа изван монографије указује и на спорадичне примере сахрањивања страних држављана на градском гробљу у Приштини током послератног периода. Даља истраживања о неуобичајеним праксама сахрањивања неалбанског становништва у периоду НАТО бомбардовања СРЈ, према доступним, прелиминарним информацијама, могла би обухватити и Призрен.

Садржина књиге својом обимношћу трасира пут за нова истраживања о гробљима на Косову и Метохији, не отварајући нужно све подтеме које би ушле у опсег истраживања одабраног предмета студије. Већ самим насловом искључено је засебно разматрање наслеђа народноослободилачке борбе, као што је Спомен костурница

у Приштини, чија је концепција такође нарушена, међутим, референце на народно-ослободилачку борбу и период социјализма успостављене су освртом на разнолику орнаментику надгробних споменика и натписе посвећене учесницима рата.

Монографија је, међутим, проширена подацима са локалитета од археолошког значаја, описано је затечено стање на старим гробљима у: метохијском селу Бућане (колоквијално Бучане), селу Валач у општини Звечан, селу Гулије у општини Лепосавић, Косовској Митровици на локацији Кукавичко брдо, Малом Звечану, Пиштану на домак Гораждевца и Руднику у општини Србица. У домену предмета анализе који, с обзиром на јасно дефинисане оквире истраживања, није био укључен у студију, предања о сватовским и другим старим гробљима на Косову и Метохији могла би се издвојити као додатна, још увек недовољно истражена тема из области етнологије и фолклористике, чији опсег не укључује нужно реалне археолошке локалитете запуштених гробаља. Даље анализе везане за гробаља, однос према смрти и култу предака на Косову и Метохији, као што је видно на основу резултата монографије, могле би се развијати у различитим смеровима, док су, на пример, рецентна истраживања Александра Павловића (2025) о посмртним праксама у Лепосавићу отворила и тему израде великих надгробних крстова од дрвета који се прилажу на гроб покојника на четрдесет дана од смрти.

Свеукупно, први план садржине приказане монографије одише песимизмом услед идентификоване сразмере етничког насиља и одсуства институционалних мера заштите наслеђа, при чему се такође као додатна, неотворена тема, намеће и питање о својеволјном премештању гробних остатака неалбанске популације и односу СЦП према ексхумацији. Целина књиге, међутим, импрегнирана је моралном нотом која указује на значај појединачног научног доприноса, али и сарадње и узајамности на том пољу. Исписани редови, уз емотивну посвету упућену сународницима ауторке који на истраживаним локацијама почивају, каква се среће и у расељеничкој косовскометохијској прози, приказују постојаност завичајног сентимента међу расељеничком популацијом и продубљују свест о значају приказане баштине.

ИЗВОРИ

- Којић 2016: Станислав Којић. *Душе с мирисом босиља: (еџиџафи са српских гробаља на Косову и у Метохији)*. Косовска Митровица: Књижевно друштво Косова и Метохије.
- Рељић 2005: Митра Рељић. *С душом на јоџовс: сведочења: Косово и Метохија 1999–2004*. Косовска Митровица: Градска библиотека „Вук Караџић”.

ЛИТЕРАТУРА

- Павловић 2025: Александар Павловић. „Дрворезни надгробни крстови код Срба на подручју општине Лепосавић – дар покојнику за четрдесетодневни помен”. *Баштина*, год. 35, св. 67, 231–252.

Невена С. ПЕТКОВИЋ

* Институт за српску културу Приштина – Лепосавић, ORCID 0000-0001-7341-9345, nevena.isk.p@gmail.com